
ПРОГЛАС

Издание на Филологическия факултет
при Великотърновския университет “Св. св. Кирил и Методий”

кн. 2, 2014 (год. XXIII), ISSN 2367-8585

Татяна Илиева

СЪСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВИ НА СЪВРЕМЕННАТА БЪЛГАРСКА ИСТОРИЧЕСКА ЛЕКСИКОГРАФИЯ

ОТРАЗЯВАНЕ НА СИНОНИМИЯТА КАТО ЕЗИКОВО ЯВЛЕНИЕ В БЪЛГАРСКАТА ИСТОРИЧЕСКА ЛЕКСИКОГРАФИЯ

Tatyana Ilieva

CURRENT STATE AND PERSPECTIVES OF THE BULGARIAN DIACHRONIC LEXICOGRAPHY

THE REFLECTION OF SYNONYMY AS A LANGUAGE PHENOMENON IN THE BULGARIAN DIACHRONIC LEXICOGRAPHY

Предлаганата статия представя лексикографски модел на синонимен речник на старобългарския език, който би могъл да служи за образец при представяне на този вид лексикални отношения в исторически план. Очертават се целите на проекто-речника – да събере и лексикографски да обработи синонимното богатство на старобългарския език. Аргументира се теоретическата постановка, въз основа на която той ще бъде изграден – разбирането за думата като тричленна идеална същност, включваща в себе си абсолютна ценност (означавания смисъл), относителна ценност (стилистическа маркираност или неутралност, мотивираност или не, способност да влиза в разни семантични отношения с други думи) и съчетателна ценност (синтактико-семантически позиции и лексикални редове, способни да ги запълват). Излагат се проблеми на макроструктура и микроструктурата на речника. Посочват се ползите от съставянето му.

Ключови думи: синоними, българска историческа лексикография

The paper proposes a lexicographic model for a thesaurus of the Old Bulgarian language. This model can well be used as a template for a diachronic presentation of this type of lexical relations. The goals of the project for such a dictionary are also outlined here: the collection and lexicographic processing of the wealth of synonyms in the Old Bulgarian language. The theoretical formulation, on which the dictionary is to be constructed, is also well-grounded here, that is the concept of the word as a ternary substance characterised by: an absolute value (its meaning), a relative value (its quality to be stylistically marked or stylistically neutral as well as its ability to enter into various semantic relations with other words) and a combinative value (its syntactic-semantic positions and the series of lexemes capable of filling them). What is further discussed are some issues related to the macrostructure and microstructure of the dictionary. Also, the advantages of its creation are given.

Keywords: *synonyms, Bulgarian Diachronic Lexicography*

Посвещавам тази статия на светлата памет на проф. дфн Ангел Давидов, който пръв в българската палеославистична лексикография постави като бъдеща задача съставянето на старобългарски синонимен речник.

Изтъкнатият български медиевист А. Давидов определя като една от първостепенните задачи пред българската историческа лексикология и лексикография днес комплексното изследване и описване на синонимното богатство на старобългарски език на парадигматично и синтагматично равнище (Давидов 1979: 12). Известно е, че синонимията е едно от най-развитите семантични отношения от историческо гледище. За словника на средновековните писмени паметници от Първото и Второто Българско царство е характерно огромно разнообразие на близкозначни думи и изрази. В умелото прилагане на това разнообразие се изявява изкуството на старобългарския писател – преводач и оригинален творец. Нивото на научните изследвания и изворовата палеославистика в наши дни позволява да бъде направен всестранен лексикологичен анализ и изчерпателна лексикографска разработка на синонимията като езиково явление в исторически план (видове, поява, синонимни редове и синонимни гнезда, употреба).

До този момент синонимията в най-стария литературен език на славяните е била само частично описвана и представяна лекси-

кографски в различен тип речници: общи и частни, едноезични и двуезични. От общите лексикографски трудове важни сведения за лексикалните варианти и за синонимите съдържа *Словарь церковно-славянскаго языка* на А. Х. Востоков (Востоков 1858–1861). Варианти се дават и в речниковата статия на *Lexicon palaeoslovenico-graecolatinum emendatum auctum* на Фр. Миклошич (Miklošich 1862–1865). *Slovník jazyka staroslověnského* също привежда близкозначни думи, например към статията на думата *дарованне* в края са изброени синонимите *дара, даръ, даръство, данне* (SJS 1966–1997). Елементи на синонимен речник има и в *Старославянский словарь* (СС 1999). Отчитайки своеобразието на ръкописното разпространение на средновековната книжнина, съставителите на този лексикографски справочник съвсем основателно разграничават текстологически варианти и лексикални синоними. В цитатите от паметниците с идентично съдържание в скоби се посочват текстологичните дублети – думи, които предават по различен начин една и съща дума от гръцкия (или латински) оригинал в определен контекст и в определен литературен паметник (Псалтир, Евангелие, житие, проповед и т.н.)¹. В справочна част към основната речникова статия се изброяват словообразователните дублети (възприемани от авторите като абсолютни синоними) и лексикалните синоними (уговорени от тях като близкозначни думи). В края се привеждат и синонимните словосъчетания. Разбира се, в много случаи едни и същи думи могат да се явяват едновременно като текстологически и лексикални дублети, т.е. да принадлежат към ръкописното предание на даден паметник и към общия словник на езика. Дублетите и синонимите в СС се свързват помежду си с кръстосани отправки, например *оноуца, сапогъ и чръвнн; безоумьнъ, боун и ѳроднвъ* (СС 1999: 54).

Старобългарски речник посочва само дублетите и вариантите, без да привежда лексикални синоними (СтБР 1999: LXV)².

¹ Върху текстологичните дублети в старобългарските писмени паметници са работили много изследвачи – В. Ягич, К. Хоралек, К. Мирчев, И. Гълъбов, А.С. Лвов, Р.М. Цейтлин, Х. Йелите и др. Пълна картина на текстологичните дублети с необходимия документален материал и коментар обаче все още няма.

² Графичните и фонетичните варианти се посочват в края на речниковата статия след бележка Вар. (вариант), без да се дават като препратки.

Ако общите речници дават сведения за синонимията на макроезиково равнище въз основа на различен по обхват ръкописен материал (в зависимост от концепцията на съставителите), то в словоуказателите към отделни паметници тя се представя на микроравнището на лексико-семантичната система на съответния паметник. Тук ще спомена Речник-индекса на Презвитер Козма, изготвен от А. Давидов, в който в края на всяка речникова статия се посочват синонимите на съответната лексема, срещащи се в *Беседата против богомилите* (Давидов 1976).

Много важни за изследване на синонимията като езиково явление са двуезичните исторически речници, особено индексите, които не просто изброяват преводните еквиваленти, каквато е практиката на общите лексикографски трудове, а показват точно кое гръцко съответствие на коя старобългарска дума и в кой контекст отговаря (Weiher 1969: 258–312; Иванова-Мирчева, Икономова 1975: 149–212; Weiher 1987: 642–816; Златанова 1998: 251–601; Christians 2001; Пичхадзе и др. 2004; Пичхадзе, Макеева 2008; Пенкова 2008; Димитров 2010). Гръцко-славянските и славяно-гръцките словоуказатели представят използването на синонимното богатство на старобългарски език като своеобразна черта на преводаческото майсторство на знайните и незнайни средновековни книжовници. По техните данни могат да се проследят семантичните отношения между езика на превода и този на оригинала – диференцираната смислово и стилистично употреба срещу едно гръцко съответствие на две и повече старобългарски лексеми съобразно контекста, както и предаването с една старобългарска дума на няколко гръцки като естествен резултат от полисемията на думите, поради която дадена лексема от кой да е от двата езика може да влиза с различни свои значения в различни синонимни редове.

Съществен принос за изследването на явлението синонимия в специалната богословска лексика като отделен сегмент от речевия

Варианти, които въпреки еднаквата си семантика и близкия или еднакъв фонетичен състав принадлежат към различни склонения или са от различен граматически род, се разработват в отделни статии, но поради еднаквата си семантика се свързват чрез бележка Срв. (сравнете) в справочния апарат на всяка от статиите.

ресурс на езика от Симеоновата епоха върху словния материал на отделен паметник представлява Старобългарско-гръцкия терминологичен речник-индекс към Йоан-Екзарховия превод на „De fide orthodoxa” (Илиева 2013: 251–360). В него след тълковно-иллюстративната част се посочват синонимите на съответната лексема, които се срещат в “Богословието”, т.е. които принадлежат към лексикалната система на лексикографирания паметник. След знак ‘=’ се изреждат терминологичните дублети, а след ‘≡’ позиционните синоними.

тъльнъ (4), грц. **φθαρτός** (69a] II, V **тъльнъ**, III, VIII **тъльнънъ**, 128a, 145a, 354a] III **нстлънънъ**)

онтол./космол. Тленен, който подлежи на тление – диференциален признак на одушевените материални субстанции: все оубо вытьемъ тълно есть 128a ≡ **тъльнънъ**; = **съмрътънъ**

В основна речникова статия се дава доминиращият синоним в лексикалната система на „Богословието”. Терминологичните му дублети на микроравнище се отнасят към него с препратка на съответното място в азбучния ред на словника:

алъкатн (1), грц. **νηστεύω** (325a)

Вж. поститн са: не н ан великое пощенне еже нмъ заповѣдано аще въ соубвотѣу бѣдетъ алъоутъ? 325б.

В справочната част след бележка срв. се дават незасвидетелстваните в “Богословието” синонимни термини (т.е. принадлежащите към макросистемата на езика), като се отбелязват паметниците, където са регистрирани. Особено внимание е обърнато на съпоставката с дублиращия среднобългарски превод на Догматиката от ХІтв.

анъгелъ (35), **ἄγγελος** ‘*пратеник*’ (passim)

1. Ангел – сътворено от Бога, по-висше от човека безплатно духовно същество: анъгелъ оубо есть соуцьство разумно, прнсношьствьно самовластьно бесплътнъ богу слоужа, даръмъ въ ествьтвѣ всеъмрътъе прнемъ 104б; 2. Последната от деветте ангелски степени: третъаа же (sc. оутваръ) ааже н послѣдънаа начатъци, архангелн н ангелн 113а

Срв. още въстъннкъ в Зогр Мар Супр

Словоуказателят представя и текстологичните дублети на богословските термини в Йоан-Екзарховия превод на „De fide orthodoxa”. Ако срещу дадено гръцко съответствие в издадения текст

е наличен един термин, но в текстовата традиция се наблюдава неустановеност и терминологична вариативност, речникът илюстрира това с пълна ексцерпция и сигнала на материала. В подобни случаи към адресите в индекса са посочени наличните различия на съответните пасажки, които предлагат другите славянски преписи на паметника, залегнали в основата на критическото издание на Л. Садник (Sadnik 1967–1983).

оупостаъ (43), ὑπόστασις (19á] II нпостаъ, III съставъ, V съставъ оупостаъ, 40а, 46а] III съставъ, V съставъ оупостаъ, 51а] III, V съставъ, глоса в III нпостаъ, 53а] I, II, IV съставъ оупостаъ, III съставъ, 54а] III съставъ, V съставъ оупостаъ, 62аб, 64б, 68б¹] V съставъ оупостаъ, 68а²] III съставъ, 71а¹] V съставъ оупостаъ, III съставъ...)

В следващото по-долу изложение представям лексикографски модел на синонимен речник на старобългарския език, който би могъл да служи за образец при представяне на този вид лексикални отношения в исторически план.

Целта на този проекто-речник е да събере и лексикографски да обработи синонимното богатство на старобългарския език. Тук обаче трябва да се има предвид, че данните са фрагментарни, доколкото до нас е достигнала само малка част книжовни паметници и то с относително тясна насоченост. Значителна част от синонимните редове вероятно са дефективни, а някои дори изобщо не са достигнали до нас.

При изграждане структурата на един бъдещ речник, общ или частен, на синонимите в старобългарския език, трябва да се изхожда от разбирането за думата като тричленна идеална същност, включваща в себе си абсолютна ценност (означавания смисъл), относителна ценност (стилистическа маркираност или неутралност, мотивираност или не, способност да влиза в разни семантични отношения с други думи) и съчетателна ценност (синтактико-семантически позиции и лексикални редове, способни да ги запълват). За да се установят действителните отношения в един синонимен ред, всеки два негови члена, следва да бъдат съпоставяни по тези три ценностни характеристики.

Макроструктура на речника

Описанието следва да започне с лексикографската разработка на синонимията в отделни паметници (например Изб1073г.) или автори (да речем Йоан Екзарх, Кл. Охридски), т.е. с подготовката на частни синонимни речници. След събиране на достатъчно данни на микроравнище, трябва да се премине към описание на макрониво, разширявайки обхвата на наблюдение до група паметници от дадено литературно средище (примерно Преславска или Охридска школа), определен исторически отрязък (Първа или Втора българска държава), една или друга редакция (руска, сръбска), сиреч съставяне на общи синонимни речници. Натрупването на значителен по обем материал ще даде възможност за съпоставителни изследвания на употребата на синоними у различни автори, литературни центрове, хронологични граници, езикови редакции. Словникът на един синонимен речник може да включва текстологичните дублети или лексикалните синоними (абсолютни и частични), или и двете.

Микроструктура – строеж на речниковата статия

Като единица-лема на речниковата статия в синонимния речник следва да служи синонимният ред. Той трябва да включва както еквивалентни помежду си, така и близки и по-далечни по значение думи и словосъчетания, които назовават родствени или аналогични понятия. Препоръчително е синонимният речник да бъде тълковен. Основен принцип при неговото съставяне ще бъде да се посочва общият семантичен признак, който обединява думите в синонимно гнездо, а след това да се разкриват семантичните и стилистични отсенки на отделните синоними, като се подкрепят с подходящи примери.

В този синонимен речник всеки синоним следва да се привежда с показателя си за фреквентност, гръцки съответствия (ако се описва явлението синонимия в преводен текст), варианти в ръкописната традиция при лексикографиране на паметник (текстологични дублети) и илюстративен материал, който да онагледява реалната употреба на синонимите в достигналите до нас литературни източници. Така би се получил един прегледен синопсис в синхронен

и диахронен план на взаимозаменяемите думи от съответния текст, респ. период от развитието на езика, което би позволило да се проследи непосредствено тяхната семантична диференциация, количественото им съотношение и степента на разпространение в книжнината през отразения в съответния речник етап от езиковата история, релевантността им при превод на определена гръцка лексика и преписваческата рефлексия спрямо тях в текстовата традиция.

Като заглавна единица на синонимния ред следва да се изведе доминантният синоним, т.е. този, чието значение се покрива с общото значение на останалите думи от синонимния ред, поради което същият притежава най-големи възможности за недодиференциран превод (Верещагин 1971: 380) на максимален брой гръцки думи (при преводните текстове), има най-висока фреквентност в съответния словник (на автор или паметник) или показва най-стабилна резистентност в историята на езика. След него следва да се поставят синонимите с ограничена и преносна употреба, както и *harax legomena* (архаизми, неологизми, оказионализми). Евентуално може да се помисли за подреждане на синонимите според степента на семантична близост между тях, както и в зависимост от стилистичната им принадлежност (синонимни групи и подгрупи).

При частните речници, за да се определи доколко лексиката на съответния лексикографиран паметник, респ. автор, се придържа о Кирило-Методиевата традиция и доколко спазва нормативността на школата, към която принадлежи, следва да се направи от една страна сравнение с данните на класическите старобългарски паметници (КСП), а от друга – да се проследяват тенденциите в други книги от същото книжовно средище, в чийто текст присъстват съответните синоними (макроравнище на езика)³. Паралелизирането на данните би позволило да се наблюдава последователността в прокарване на

³ Статистическите сведения за лексиката на КСП са достъпни в СС. Този речник, тип тезаурус, на словника на старобългарския канон дава добра възможност за необходимите наблюдения. Там, където съществуват речник-индекси на съответните паметници, следва да се черпят сведенията от тях, а в случай на липса на такива, да се ползват общи речници по старобългарски език. Работата със самите текстове, които са единствената реална даденост, отразяваща интересуващите ни езикови явления, е съпътствана от голяма трудоемкост в търсенето на нужните примери и практически се оказва непо-

нормата – при замяна на гърцизмите; при предпочитание на определени старобългарски лексеми, при избор на словообразователни модели. За тази цел речникът трябва да включва наличните в лексикалната система на лексикографирания конкретен паметник синонимни редове в съпоставка с макросистемата на старобългарския език от съвременния му период (примерно X–XI в.), като проследява следните възможности:

- употреба на едни от синонимите при пълно отсъствие на други;
- съществуване и взаимозамяна;
- преобладаваща употреба⁴.

Така, за разлика от досегашните анализи, в които подходът към проблема е текстологичен и се разглеждат двойки думи, традиционно противопоставяни една на друга като хронологично или ареално маркирани, предлаганият модел на изследване, абстрахирайки се от установеното деление на преславизми и кирилометодиевизми (охридизми), поставя въпроса върху плоскостта на общоезиковата парадигматика и анализира отношенията между членовете в синонимния ред като цяло.

Сложното и многостранно развитие на първия славянски литературен език през периода X–XI в. предполага наличието в неговата лексикална система на елементи (думи, словосъчетания, словообразователни елементи, типове и модели), функциониращи като архаизми и неологизми или неутрални в това отношение през съответния синхронен срез⁵. Критериите за старинност, от които трябва

силна. Ето защо в качеството на обективна даденост на езика си позволявам да препоръчам използването на наличните описания на лексиката (речниците). Това има своето предимство. Докато в текстовете в явен вид е представена само лексикалната синтагматика (речта), а парадигматиката присъства скрито, в речниците намират експлицитен израз и двете. Затова смятам, че изследването на лексикалните явления е възможно и на базата на достигнатото до този момент в старобългарската лексикография.

⁴ Сrv. Жуковская 1964: 37–43.

⁵ Всяка езикова единица във всеки момент има характер или на нова, или на стара, или на неутрална, но така или иначе отнесена към развитието на езика във времето, т.е. към неговия диахронен аспект. Вж. Ахманова 1957:199.

да се водим при определяне статуса на думата като архаизъм, неологизъм или неутрална към времето на лексикографирания текст, са:

а) произходът на думата – заемка ли е или собствена славянска дума;

б) честотата и нейното разпространение – повсеместна ли е или с ограничена употреба;

в) словообразователната ѝ структура – на ниво стб. език проста ли е, производна или сложна; мотивирана ли е или не; посредством продуктивни терминоеlementи ли е образувана или не; характерен ли е този способ на деривация за дадения клас на този етап;

г) степента на лексико-фразеологическа съчетаемост.

При лексикографирането на отделни паметници допълнителни критерии за степен на старинност на една дума, свързани с текстологията, са:

а) древността на първоначалния превод на паметника, от който е извлечена думата;

б) мястото на думата – в авторския текст или в текста на библейските цитати;

в) книжовникът и литературният център, към който той принадлежи;

г) общият контекст, в който се среща – съдържа ли той други архаизми или неологизми.

Тъй като по-голямата част от думите, засвидетелствани в средновековните ни писмени паметници, се пазят и до днес в съвременния български език (говорим и книжовен) или в неговите диалекти, би било полезно проекторечникът на синонимите в старобългарски език да дава справка дали отделните членове на синонимното гнездо съществуват и до днес, в кой лексикален пласт на съвременния български език се употребяват, в каква външна форма и с какво значение, с една дума как еволюира съответният ред близкозначни думи в езика – при кои синонимната релация се пази, при кои се изгубва, кои напълно отпадат от системата на езика, кои променят регистъра си на употреба и т.н. Това би позволило конкретни наблюдения върху явления като отмиране на дублетността, неутрализация на различията и обратно – диференциация в семантиката и пр., би дало възможност да се проследи динамиката в този сегмент

от парадигматиката в езика – създаването, попълването и измененята в синонимните редове, да се покаже връзката на тези процеси с развитието на лексиката и промените в нея.

Предлаганият проект за речник, описващ синонимията като езиково явление в исторически план (на макро- и/или микроравнище), би представлявал ценен принос към диахронната българска лексикология и лексикография, превръщайки се в база за редица обобщения относно развоя на този вид парадигматични отношения в езика на даден етап от неговата еволюция. Посредством успоредяване семантичните структури на членовете във всеки синонимен ред, той би разкрил отчетливо приликите и отликите между отделните единици, отгънците в значението на близките по смисъл думи, би показал сложните и многопосочни синонимни връзки между тях.

ПРИЛОЖЕНИЕ:

Примерни статии (върху материал от Йоан-Екзарховия превод на “De fide orthodoxa”):

ѲѲВЪСТВО, ѲѲВЪСТВНІЕ, ѲѲТНІЕ, ПРНІАТНІЕ

Общозначение: Сетиво, Възприятие

ѲѲВЪСТВО (19), грц. αἴσθησις (94б, 95б bis, 146с8, 181а, 186а, 188а ter, 188б, 189а, б, 190а, 191а, б, 316б). Супр (3), Сб1076г., ГрНазХІв., ПандАнтХІв., Изб1073 г. (7)

ѲѲВЪСТВНІЕ (2) /1, 2/, грц. αἴσθησις (26б, разночет. gel. ѲѲВЪСТВО), ἔφεσις (165а] I-V ѲѲВЪСТВО). Евх 76 8, ПандАнтХІв., Мин1097г., Г НазХІв., ЕфрКрм.

ѲѲТНІЕ (6), грц. αἴσθησις (124а] Ш слѡухъ, 177б, Ш глоса ѲѲВЪСТВО, 190а); τὸ αἰσθητόν (193а). ГрНазХІв., ПалХІв., Изб1073 г. (1)

ПРНІАТНІЕ (25), δεκτικόν (94а] Ш моленіе прнатноє); πάθος (98б, 112а, 118а); συγκατάθεσις (228б, 250б); μετάληψις (277а, 278а] Ш общенне); μετουσία (170а, 273а); μέθεξις (170а, 171а); τὸ μετασχεῖν (212а); μετοχή (176а); σύλληψις (227а, 285а, 288а); ἀπόλαυσις (161а, 204а, 271а); ἀποδεικτικόν (95а] Ш, прнатноє II, V прнатноє); παραδοχή (46а, а); αἴσθησις (190а)

Синонимният ред се състои от словообразователни дублети с доминиращ член ѲѲВЪСТВО. От старобългарския канон е онаследена думата ѲѲВЪСТВНІЕ, еднократно засвидетелствана в Евх. Между образуванията със суфиксите -ѲСТВО и -ѲСТВНІЕ някои автори смятат, че има регионално противопоставяне и приемат наставката -ѲСТВНІЕ, за модификация на старо-

български структурен модел под влияние на моравска среда. Други търсят стилистично различие, на което може да се дължи употребата на дублетите. Според Арним суфиксът -ъствѣнѣ е маркиран като книжовен и се използва за придаване на висок стил в литературния език, докато -ъство принадлежи на живата реч. Текстовата традиция на паметника, където по-редкият член на реда ѹѹвъствѣнѣ последователно се заменя от доминанта ѹѹвъство, както и съвременното състояние на езика доказват резистентността на деривата на -ъство. ѹѹтнѣ е книжен неологизъм, засвидетелстван за пръв път в преславската литература. Разночетенето слухъ в III, 124a свидетелства за семантичното развитие на думата в посока към стесняване на значението ѝ от означаване на сетиво и възприятие изобщо към наименоване на конкретно сетиво и възприятие – слух. В едно от многобройните си значения полисемантичната дума прѣнѣтнѣ се явява синоним на ѹѹвъство.

БЛЖДЪ, БЛЖДЪСТВО, СКВРЪНА, СКВЪРНО ДЪЛО

О б щ о з н а ч е н и е: Действие, оскверняващо тялото и душата.

БЛЖДЪ (3), грц. πορνεία (336б, 340б, 341а) – вж. блждъство. КСП (24) Евх, Супр, Хил, Изб. 1073г.

БЛЖДЪСТВО (1), грц. λαγνεία (186б) – Блудство, незаконна сексуална връзка между мъж и жена, които не са свързани с брачен съюз. Осъжда се едно-временно като физическа и духовна сквернота. КСП (0) Гр. Наз. с тълк. Ник. Ир. XIVв; Г. Ам. 77

СКВРЪНА (3) грц. ῥύπος (155а, 247а), ἀφεδρών (275а, разночет. II сквръноѣ) – Сквернота, нечистота, според предписанията на Закона омърсващо физически или нравствено човека нещо. КСП (17) Евх, Супр, Изб. 1073г., Гр. Наз. XI в., Панд. Ант. XI в., Ефр. Крм., Шест., Презв. Козма

СКВЪРНО ДЪЛО (244а) – действие, оскверняващо физически и/или душевно.

АБЛЖДЪННКЪ, ЛЮБОДЪН

БЛЖДЪННКЪ (1), грц. πόρνος (334а) – Който има незаконни сексуални връзки без брак КСП (3), ж. р. 23 Супр, Изб. 1073, Панд. Ант. XI в. гл. 48

ЛЮБОДЪН (0) – Прелюбодеец, който извършва прелюбодееяние (ще рече обвързан в брачен съюз да има плътско общение с други лица). КСП (3) Зогр Мар Клоц

ПРЪЛЮБОДЪН (0) – вж. любодън. КСП (10) Зогр Мар Ас Сав

У Йоан Екзарх не са засвидетелствани изобщо думи от сложната основа любодън-, характерни за Кирило-Методиевия език: любодънѣ КСП (11) Зогр, Мар, Евх, Клоц, Ен.; любодънѣство КСП (2) Супр., Сим. изб. (4); прѣлюбодънѣство КСП (2) Супр; прѣлюбодънѣяние КРО (9) Нѣуп Мѣл Евх; прѣлюбодънѣ КСП (10) Зогр Мар Ас Сав. Това е отличителна черта на биб-

лейските текстове с Преславска лексикална обработка, в които се наблюдава разширяване на употребата на думи от корена блѣд- (Погорелов 1910: 166; Карачорова 1984: 59; Златанова 1998: 384; Тасева, Йовчева 1995: 50). Тази тенденция откриваме и в небогослужебната столична книжна продукция, както и у Климент Охридски (Христова 1994). В този случай, както и при други синонимни двойки като благо – добро, родъ – естество и пр., първоначалната тънка семантична диференциация между членовете на реда е забравена и те започват да се взаимозаменяват или единият да измества другия.

Кирило-Методиевите преводи са разграничавали смислово прѣлю-водѣннѣ, люבודѣннѣ и блѣдъ. С първите два термина се е означавала съпружеската изневяра. Срв. архаичните употреби в Апостола (1Кор.5:11, 6:9, 6:18). От предходния контекст (1Кор.5:1) става ясно, че в посланието се говори за прелюбодейство – съпружеска изневяра. В Евр. 12:4 и в Гал. 5:19 в едно и също изречение при изброяване на различни грехове се явяват и двата термина, което още веднъж доказва семантичната им диференциация. В случаите, когато от контекста не е ясно за кой от греховете на плътта става дума в КСП се предпочитат думите, мотивирани от корена люв-, вероятно поради по-ясната им мотивация. През Симеоновата епоха, когато тези тънки нюанси на смисъла изчезват, се наблюдава предпочитание към образуванията от корена блѣд-, може би заради по-общата им и индиферентна семантика. От тези деривати блѣдѣство е неологизъм, произведен по продуктивен в преславския период словообразователен модел.

Скъръна се съотнася с останалите членове като техен идеографски заместител на основата на метафоричен пренос.

ЛИТЕРАТУРА

Ахманова 1957: Ахманова, О. С. Очерки по общей и русской лексикологии. Москва: Просвещение.

Ahmanova 1957: Ahmanova, O. S. *Ocherki po obshtey i russo leksikologii*. Moskva: Prosveshtenie.

Верещагин 1971: Верещагин, Е. М. *Из истории возникновения первого литературного языка славян. I. Переводческая техника Кирилла и Мефодия*. Москва: Издательство Московского университета.

Vereshtagin 1971: Vereshtagin, E. M. *Из истории возникновения первого литературного языка славян. I. Perevodcheskaya tehnika Kirilla i Me-fodiya*. Moskva: Izdatel'stvo Moskovskogo universiteta.

Востоков 1858–1861: Востоков, А. Х. *Словарь церковнославянского языка*. Т. 1–2, СПб.

Vostokov 1858–1861: Vostokov, A. H. *Slovar' tserkovnoslavyanskogo yazyka*. T. 1–2, Sankt Peterburg.

Давидов 1976: Давидов, А. *Речник-индекс на презвитер Козма*. София: Издателство на БАН.

Davidov 1976: Davidov, A. *Rechnik-index na prezviter Kozma*. Sofia: Izdatelstvo na BAN.

Давидов 1979: Давидов, А. *Старобългарска лексикология*. В. Търново: Унив. издателство „Св. св. Кирил и Методий“.

Davidov 1979: Davidov, A. *Starobalgarska leksikologiya*. V. Tarnovo: Univ. izdatelstvo “Sv. sv. Kiril i Metodiy”.

Димитров 2010: Димитров, К. *Речник-индекс на словата на Авва Доротея (по ръкопис 1054 от сбирката на М. П. Погодин)*. В. Търново: Университетско издателство “Св. св. Кирил и Методий”.

Dimitrov 2010: Dimitrov, K. *Rechnik-index na slovata na Avva Dorotey (po rakopis 1054 ot sbirkata na M. P. Pogodin)*. V. Tarnovo: Universitetsko izdatelstvo “Sv. sv. Kiril i Metodiy”.

Жуковская 1964: Жуковская, Л. П. Лексические варианты в древних славянских рукописях. // Исследования по исторической лексикологии древнерусского языка. Москва: Наука.

Zhukovskaya 1964: Zhukovskaya, L. P. Leksicheskie variant v drevnih slavyanskih rukopisyah. // Issledovaniya po istoricheskoy leksikologii drevnerusskogo yazyka. Moskva: Nauka.

Златанова 1998: Книга на 12-те пророци с тълкувания / Изд. подготв. от Р. Златанова // Старобългарският превод на Стария завет / Под общ. ред. и с въвед. от Св. Николова. Т. 1. – София: Академично издателство “Проф. Марин Дринов”.

Zlatanova 1998: Книга на 12-te prorotsi s talkuvaniya / Izd. podgotv. от R. Zlatanova // Starobalgarskiyat prevod na Stariya zavet / Pod obshtata redakt-siya i s vavedenie от Sv. Nikolova. T. 1. – Sofia: Akademichno izdatelstvo “Prof. Marin Drinov”.

Иванова-Мирчева, Икономова 1975: Иванова-Мирчева, Д., Икономова, Ж. *Хомилията на Епифаний за слизането в ада (неизвестен старобългарски превод)*. София: Издателство на БАН.

Ivanova-Mircheva, Ikonomova 1975: Ivanova-Mircheva, D., Ikonomova, Zh. *Homiliyata na Epifaniya za slizaneto v ada (neizvesten starobalgarski prevod)*. Sofia: Izdatelstvo na BAN.

Илиева 2013: Илиева, Т. *Терминологичната лексика в Йоан-Екзарховия превод “De fide orthodoxa”*. София: Самиздат.

Иlieva 2013: Ilieva, T. *Terminologichnata leksika v Yoan-Ekzarhoviya prevod "De fide orthodoxa"*. Sofia: Samizdat.

Карачорова 1984: Карачорова, И. *Лексиката на Чудовския псалтир и преславската редакция на старобългарските богослужебни книги*. // Български език, № 1, 5361.

Karachorova 1984: Karachorova, I. *Leksikata na Chudovskiya psaltir i preslavskata redakciya na starobalgarskite bogosluzhebni knigi*. // Balgarski ezik, № 1, 5361.

Пенкова 2008: Пенкова, П. *Речник-индекс на Синайския евхологий*. София: Академично издателство "Проф. Марин Дринов".

Penkova 2008: Penkova, P. *Rechnik-index na Sinayskiya evhologiy*. Sofia: Akademichno izdatelstvo "Prof. Marin Drinov".

Пичхадзе и др. 2004: *"История Иудейской войны" Иосифа Флавия*. Древнерусский перевод. Т. III. Издание подготовили А. А. Пичхадзе, И. И. Макеева, Г. С. Баранкова, А. А. Уткин. Москва: Языки славянской культуры.

Pichhadze i dr. 2004: „*Istoria Yudeyskoy vojny*” *Yosifa Flaviya*. *Drevnerusskiy perevod*. Т. III. Izdanie podgotovili А. А. Pichhadze, I. I. Makeeva, G. S. Barankova, А. А. Utkin. Moskva: Yazyki slavyanskoу kul'tury.

Пичхадзе, Макеева 2008: *"Пчела"*. *Древнерусский перевод*. Т. II. Издание подготовили А. А. Пичхадзе, И. И. Макеева. Москва: Рукописные памятники Древней Руси.

Pichhadze, Makeeva 2008: *"Pchela"* *Drevnerusskiy perevod*. Т. II. Izdanie podgotovili А. А. Pichhadze, I. I. Makeeva. Moskva: Rukopisnye pamyatniki Drevney Rusi.

Погорелов 1910: Погорелов, В. А. *Толкования Феодорита Киррского на Псалтырь в древнеболгарском переводе*. Варшава.

Pogorelov 1910: Pogorelov, V. A. *Tolkovaniya feodorita Kirskogo na Psaltyr' v drevnebolgarskom perevode*. Varshava.

СС 1999: *Старославянский словарь (по рукописям X–XI вв.)*. Под редакцией Р. М. Цейтлин, Р. Вечерки и Э. Благовой, Москва: Издательство „Русский язык”.

SS 1999: *Staroslavjanskiy slovar' (po rukopisyam X–XI vv.)*. Pod redakciyey R. M. Tseytlin, R. Vecherki i E. Blagovoy. Moskva: Izdatel'stvo "Russkiy yazyk".

СтбР 1999–2009: *Старобългарски речник*. Т. 1–2. София: Издателство „Валентин Траянов”.

StbR 1999–2009: *Starobalgarski rechnik*. Т. 1–2. Sofia: Izdatelstvo "Valentin Trayanov".

Тасева, Йовчева 1995: Тасева, Л., М. Йовчева. *Преводачески особености в Книга на пророк Ъезекиил по ръкопис F.I.461 от Руската национална библиотека.* // *Palaeobulgarica*, № 4, 40–53.

Taseva, Yovcheva 1995: Taseva, L., M. Yovcheva. *Prevodacheski osobnosti v Kniga na prorok Ezekiil po rakopis F.I.461 ot Ruskata natsionalna biblioteka.* // *Palaeobulgarica*, № 4, 40–53.

Христова 1994: Христова, И. *Речник на словата на Климент Охридски.* София: Университетско издателство “Св. Климент Охридски”.

Hristova 1994: Hristova, I. *Rechnik na slovata na Kliment Ohridski.* Sofia: Universitetsko izdatelstvo “Sv. Kliment Ohridski”.

Christians 2001: *Wörterbuch zum Gottesdienstmenäum für den Monat Dezember slavisch – griechisch – deutsch nach ostslavischen Handschriften des 12. und 13. Jahrhunderts mit einem Glossar griechisch – slavisch*, bearbeitet von Dagmar Christians (=Patristica slavica, herausgegeben von Hans Rothe, B.8). Wiesbaden: Westdeutscher Verlag.

Miklosich 1862–1865: Miklosich, Fr. *Lexikon palaeoslovenico-graeco-latinum.* T. 1–2: Scientia Verlag Aalen, Wien.

Sadnik 1967–1983: Sadnik, L. *Des hl. Johannes von Damaskus Ἐκθεσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως in der Übersetzung des Exarchen Johannes*, herausgegeben von Linda Sadnik. B.1, 2, 3. Wiesbaden – Freiburg I. Br. (= Monumenta linguae Slavicae dialecti veteris. Fontes et dissertationes, T. XIV).

SJS 1966–1997: *Slovník jazyka staroslověnkého.* Praha: Nakladatelství Československé Akademie Věd.

Weiher 1969: Weiher E. *Die Dialektik des Johannes von Damaskus in kirchenslavischer Übersetzung.* Wiesbaden: Otto Harrassowitz.

Weiher 1987: *Die Dogmatik des Johannes von Damaskus in der kirchenslavischen Übersetzung des 14. Jahrhunderts*, herausgegeben von E. Weiher unter mitarbeit von F. Keller und H. Miklas. Freiburg i. br.: U. W. Weiher.